

Главните и най-плашещите въпроси за разрешаване, стоящи пред православните християни днес, в повечето случаи се съсредоточават върху нашия отговор пред света — един свят, който става все по-враждебен спрямо нашата вяра. На работа, в училище, в къщи и дори в свободното ни време към нас напират отношения, разбирания и образи, които не само са противоположни за духовния ни живот, но и пряко го застрашават. Как да поддържаме и запазим християнската си вяра в такъв свят? Как можем да бъдем християни и да се примиряваме с това, което гледаме по телевизията, четем из страниците на евтината сензационна журналистика, слушаме в шума, претендиращ да бъде музика и виждаме в светския театър и кино? Не само, че чувствата ни биват на мига оскърбени и отвратени от нещата, които срещаме на подобни места, но естествено, като християни, в тях ние не можем да намерим нито утеха, нито спокойствие. Натрапчивото и неизменно послание на света е следното: „Живейте си живота във възможна пълнота. Не си отказвайте нищо. Живейте без ограничения.“ Както просто го казва една налудничава лепенка за автомобил, известна сред младежта: „Никакъв страх!“ Никакъв страх от авторитети, от последствия и след време — никакъв страх от Бога. В такива условия ние се оказваме неспособни да отговорим нищо, напълно объркани от тъй несъвместими с вярата ни неща, които обаче ни обкръжават от всякъде. С въпроси за разрешаване се сблъскваме на всяка крачка.

Светските учения на съвременния свят не са нови. Векове наред са ги поддържали немислещите езичници: „Яжте, пийте и се веселете, защото утре ще умрем“¹. Това послание,

¹ Екл. 8:15; Ис. 22:13; Лука 12:19; 1 Кор. 15:32.

което лежи в основата на почти всички видове съвременен хедонизъм, е оскърбително за християнските идеали, към които се стремим. За нас християните животът е преддверие на вечността. Човешкото съществуване не свършва със смъртта — чрез нея то преминава в несвършващо царство. Дори по-възвишените по ум езичници са знаели, че сам по себе си животът не е нищо. Платон е учел, че в края на краищата историята е една лъжа, и че „животът без изследване не заслужава да се живее“². Трагизмът на заблудата, царяща в съвременния свят, се състои в това, че светът не познава дори едно „по-възвишено езичество“ и е сляп за духовната реалност на един възвисен вътрешен живот, който не е убягвал дори на древния езически свят въпреки страстите и грехопадението му. Съвременният хедонизъм е преминал пределите на хедонизма на древните езичници. Неразрешените въпроси, които се изправят днес пред нас като християни, са следователно по-основни, отколкото когато и да било преди. Днес се сблъскваме не само с една хедонистична философия, но и с живот на себично, немислещо, „нефилософско“ себеугаждане — живот, всецяло отдаден на насладите от заблуда без „възвишена“ страна. И това до голяма степен се дължи на технологичния напредък, който ни дава възможност да разширим заблудите си относно един свят, чийто център е човекът, да разработваме ценности, присъщи на едно всецяло светско и хуманистично битие и придадем на лъжата на обикновения живот външния вид на истина. Съвременният свят ни казва, че светът съществува, за да му се наслаждаваме. Но като християни, ние вярваме, по думите на свети Исаак Сирин, че „този живот ти е даден за по-

² Платон. Апология, 38а.

каяние“. Светецът ни увещава: „не го пропилявай в дирене на суета“.

С оглед на философския упадък и деградацията на нашата епоха, става съдбовен въпросът кои сред технологичните удобства и помощи, които светът ни предлага, са позволени и кои не. Тъй като обществото около нас е преминало границите дори на класическия хедонизъм в служението си на човешките страсти и тъй като то хули и отхвърля християнските норми, ръководили го някога, както и възвишените разбирания на античните дохристиянски езичници, длъжни сме да разгледаме въпросите на технологията без грим и маска. В нашето общество липсват ориентири, тъй като всички прегради пред себеугаждането, философски или богословски, са съборени. Никакви принципи не ръководят днешното общество. То е съблякло от себе си всички действителни или помощни добродетели. Нашите християнски ценности са предмет на открито осмиване и дори номиналното християнство е станало „безстойностно“, преподаващо едно артистично и външно християнство без същност. През повечето време ние скитаме в земя, изпълнена с опасности, в която са премахнати всички пътепоказатели. Ето защо за да се справим с дилемите, които съвременният свят ни поставя, и за да определим своя отговор спрямо модерната технология и в частност — медицинската технология, която е предмет на настоящото ми изложение — ние трябва да разгледаме някои основни понятия и внимателно да определим своята терминология.

Ако можем да определим технологията като практическо приложение на знанието, като употреба на фактите и принципите за преодоляването на действителни проблеми от живота, то длъжни сме да заявим отношението си към

знанието въобще и към науката, която поражда технологията в частност. Съществуват два вида знание — естествено (придобивано чрез наблюдение, опит и грешки, и откривателство) и духовно знание (разкривано пряко на човешкия ум или общество от Бога). Действието на содата бикарбонат върху стомашните киселини може да бъде разбрано като плод на човешкото познание. Божествеността на Христа, вътрешното разбиране на греховността и божествеността в нас и други подобни неща като десетте Божии заповеди и новозаветните Христови заповеди за любовта към Бога и ближния ние можем да разберем като духовно знание. Тези два вида знание не са по своето естество взаимно противоположни, макар естественото или светското знание, както ни учат светите отци, да е по-низше от духовното. Духовното знание е възприятие на невидимото, на скритите тайни на мирозданието, и достига човека по пътя на вярата и духовно-възприемателната способност, духовния разум, или откровението. От своя страна пък естественото знание се придобива чрез наблюдение, извършване на опити и учение.

Освен това науката представлява систематизиран подход към естественото знание. Тя събира факти, размишлява и изучава методи, установява закономерности. Доколкото това естествено знание не се обръща против духовното знание или не подлага на опасност или не подкопава вярата, то не е вредно. Смиреният стремеж на знанието към обяснение произхода на порядъка във видимото мироздание може да доведе човека до вярата и Бога. Единствено когато наблюденията на падналия човек върху вселената след грехопадението — както е в случая с еволюционната теория — повеждат борба срещу онова, което учи духовното откровение (в случая — описанието на сътворението в библейската книга

Битие), се поражда противоречие между естественото и духовното знание. Наблюдението на еволюционни изменения, свързани с приспособяването, в границите на отделните биологични видове например, може да доведе човек до възхищение от удивителната Божия премъдрост, която е видна дори в природата след грехопадението. Но от друга страна, опитите да се обясни произходът на видовете и човека чрез преувеличаване на случаите, в които имаме вътревидова адаптация, и чрез постулиране на някакво еволюционно произхождение на едни видове от други представляват отклонение от духовното знание и неговото унижаване чрез понижето от него естествено знание. Такъв процес отдалечава човека от Бога.

След като си изяснихме какво представляват естественото и духовното знание, трябва да бъдем предпазливи да не подхождаме към науката и технологията по един твърде повърхностен начин. Просто защото технологията произтича от науката ние не бива да си въобразяваме, че технологията и духовното знание са свързани пряко и са съвместими или че технологията допълва или пък отрича духовното знание според критериите, които сме поставили при сравняването на естествено и духовно знание. Науката или естественото знание и технологията имат сроден подход към употребата на разума и се занимават с причинно-следствените взаимовръзки в материалната вселена, както и с експерименталната методология. Науката обаче приковава вниманието си върху процесите, чрез които ние натрупваме човешки познания и спомагаме да бъдат определени основните закономерности, които действуват в природата. От друга страна, главно занимание на технологията е създаването на съоръжения и механизми, които умножават

човешкото разбиране на материалния свят и човешкия контрол над него.

Освен това технологията е утилитарна. Науката придобива знания заради самото знание. Технологията разширява кръгозорите си с единствената цел да направи света по-удобен за човека в него. Тя има свои собствени планове и те са изцяло отделени от тези на науката. И тези планове естествено я поставят по много начини във вражда с духовното знание, чиито цели са несветски и във всички случаи непрагматични, най-малкото в смисъл, че то не подобрява условията за живот единствено с оглед на грехопадналия свят. Теоретично, науката се ръководи от етически стандарт, който измерва придържането към истината и употребява порицанието като действено наказание срещу нарушенията на нейните етически начала. Напротив, технологията се ръководи от чист прагматизъм. Ограниченията на личната съвест, дори пред лицето на нравствена дилема, не е определящ фактор за технологията — в областта на нейните спорове съвестта никога не се намесва по същество. Тя е дело без етични измерения, освен в най-повърхностен вид и дори тогава — единствено под формата на „изпълняване на дълга“ на думи спрямо принцип, който винаги бива второстепенен в сравнение с изискванията на ползата.

Нека сега внимателно посочим, че забелязваното отрицателно противопоставяне между наука и религия в измеренията на едно погрешно допуснато напрежение между истините, установени научно, и истините, открити ни от Бога, е напълно изкуствено, когато ние разберем, че Сам Бог е крайна цел и Творец на човешкото любознание, бидейки Първопричина на всичко видимо и невидимо. Само когато човек се отдалечи от търсежа на това чисто знание, идващо

от вярата — знание, което е и естествено, и духовно, понеже както казахме Бог е и в единството на чистото знание — и се отдаде изцяло на чисто светската наука, на технологията и на прилагането на извлечените чрез наблюдение закономерности или на придобиването на естествени познания като самоцел, а не като средство за откриване на Бога, тогава човек се изпълва с гордост. Изгубил по такъв начин кладенеца на Истината, човек става жертва на заблудата и самоизмамата. Сръбският епископ Николай (Велимирович), автор на книгата „Охридски пролог“ и съвременен църковен отец, е имал предвид тъкмо това чисто технологическо знание, пишейки следните редове:

„Човек може да знае броя на звездите небесни и имената на всички морски риби, числеността на всички стръкове трева в полето и навиците на дивите зверове сред хълмовете, но ако няма страх Божий, знанието му е от същата полза като водата в сито. И пред лицето на смъртта това негово знание го изоставя по-уплашен и от един прост и невеж човек.

Човек може да знае всички човешки мисли и да предрича човешките съдби, да разкрива всяка тайна, която земята пази в най-скритите си дълбини, но ако няма страх Божий, знанието му е подобно на мляко, налято в мръсен съд, който ще вкисели цялото мляко. И в смъртния час мъдростта му просто ще се задуши като гаснеец въглен, за да направи нощта на смъртта за него дори още по-мрачна.

Страхът от Бога е начало на мъдростта. Но ако човек не е започнал правилно, как ще завърши правилно? Ако човек е вървял по погрешен път от самото начало, той трябва да се

върне обратно, да намери началото и да встъпи в правилния път.³

Що се отнася до особеното място на медицинската технология в живота ни, можем да се позовем на казаното преди, за да изградим построение, вътре в което да се изправим срещу свят, който не само не притежава, но и отхвърля нашите православни ценности, и да разрешим недоуменията, които предлаганите от медицинската технология разрешения ни поставят. Ще започнем, като установим това, че както естественото и духовното знание не са в разногласие, тъй и знанието на функционирането на човешкото тяло не е несъвместимо със знанието за душата. Светите отци ни учат, че душата и тялото са тясно свързани, като отразяват връзката между естественото и духовното знание. Медицинската наука в такъв случай може да ни каже много за величието на Твореца. Медицинската *технология* обаче поставя пред нас като православни християни извънредни проблеми. Докато медицинската наука осъзнава ценността на самия човек и се стреми към по-холистично⁴ разбиране на човека, медицинс-

³ Bishop Nikolai (Velimirovich), *The Prologue from Ochrid*, trans. Mother Maria, Part 2, pp. 257–258.

⁴ Холизъм — <http://www.reference.com/browse/wiki/Holism> (от гр. holos; сравн. — англ. whole — цял) — идеалистическо учение, което разглежда света като резултат от творческа еволюция, насочвана от нематериален «фактор на цялостност». В приложението му към биологически предмети, холистичният подход се нарича витализъм.

Основоположникът на съвременния холизъм е Я. С്മътс, на когото принадлежи изразът, че цялото е по-голямо от сумата на неговите части и че висша форма на органическата цялостност е човеческата личност.

Холизмът разглежда света като едно цяло, а открояваните от нас явления или предмети, като имащи смисъл само в неговия състав. Съответно на това, развитието на нашия свят се насочва от някаква външна спрямо него сила. Пример за дъвен холистичен възглед е мисълта на Хипократ, че човекът е универсална и единна част от окръжаващия свят, «микрокосмос в

ката технология е сведена до въпрос на приложение. Тя е утилитарна. И нейната основна цел — в тази цел е отразена нейната ценностна система, стояща по-ниско дори от ценностните системи на по-изтънчените езически мислители — е просто да удължава и подобрява човешкия живот независимо от цената за това.

Медицинската технология се вълнува не от истинската същност на човешкия живот, но от неговото съхраняване и подобряване. Тя се стреми *да измени* онова, което истинската медицинска наука е приела като неизменяемо и естествено. Тя няма отношение към човешкото естество в състоянието му след грехопадението, нито към целта на този живот, погледната откъм ценностите, отразени в отвъдното и вечно царство, нито към нежелателността да бъде запазено преходното ни съществуване тук, в това царство на греха, с цената на вечния ни живот. Медицинската технология се стреми единствено към победа над болестите и смъртта. Ако това звучи пресилено, длъжни сме да си припомним, че колкото и да е печално, за повечето медицински технолози абортът е не въпрос на нравственост, а на практичност и хедонизъм. Доставянето на това, което осигурява повече удобство и благосъстояние на желаещата аборт жена, обладаваща предполагаемото право да взема индивидуални решения за своя собствен живот, — това е единствената задача, която си поставя медицинската технология. Тук знанието и философията — и това е неизменен принцип на технологията — са подчинени на изискванията на отделния човек, на мига и на непосредствената му практическа цел.

макрокосмоса». Без да се е оформил като отделно учение, холизмът все пак господствал в европейското мислене до XVII век, когато привържениците на редукионизма разклатили позициите му.

Не съществува по-представителна тема при разглеждане на реалностите на медицинската технология и реакцията на православния християнин спрямо нейните начала от темата за присаждането на органи. Ето защо моите размишления над медицинската технология и православното отношение към нея ще се съсредоточат върху този въпрос. Нека пристъпя към него, като представя някои общи наблюдения върху историята на различните операции за присаждане, които се провеждат пред очите ни в света на медицинската технология. Малцина от нас имат щастието да не се нуждаят да търсят помощ от медицината или да живеят сравнително свободни от взаимодействие с развитите от медицинската технология процедури. Затова повечето от нас ги приемат като даденост и рядко се замислят върху факта, че основните лекарства, от които сме зависими за облекчаването на болката и болестите и за предпазването от тях в повечето случаи са плод на последните медицински достижения. Антибиотиците и ваксините например, които ни предпазват от бактериални и вирусни инфекции, са плод на медицинските проучвания на ХХ век. Нещо повече, тези технологични достижения са изменили правилата, които традиционно са определяли начина, по който човек е гледал на себе си, на Бога и на мирозданието.

Древният човек, естествено, също е притежавал технологични знания. Използваните от Хипократ билки са съдържали същите вещества, които откриваме в много от съвременните лекарства за сърце и в аспирина. И въпреки общоподдържаното мнение, че древните люде са били пленници на суеверията и са приписвали повечето болести на въздействието на зли духове, нашите прадеди са притежавали сравнително развити познания върху законите на ме-

дицината. Еврейската медицина например е отделяла голямо внимание на хигиената като средство за предпазване от болести, на контрола върху заразата чрез отделяне на заразените от здравите и на дезинфекцията на предаващите зараза предмети. Тези хигиенни практики са били дотолкова успешни, че в средните векове еврейските гета практически са избягвали чумните епидемии, опустошаващи големите градове на Западна Европа. Дългът, който има съвременната медицина към древногръцките лекари и изследователи, е добре познат и несъмнен: вече споменахме Хипократ, основоположника на медицинската етика и баща на медицинската наука, също така ще споменем Аристотел — философ и основател на сравнителната анатомия, и Гален — откривателя на принципите и методите за лечение на болестите чрез растителни и билкови смеси. Именно в гръцка Александрия е основано първото медицинско училище за изучаване анатомията на мозъка, нервите, вените и артериите. Ала въпреки задълбочените им изследвания върху човешкото тяло, в технологично отношение древните са били естествено ограничени. Което обаче е по-важно — те са се придържали към различен възглед за човека. Утилитарните облаги на технологическия напредък за телесното здраве са били за древните — най-малкото за тези с „повъзвишени“ разбирания за живота, като древните елини, — второстепенни в сравнение с „философското“ здраве. Напротив, прекомерната заетост на съвременния човек с физическото му благосъстояние, запазването на здравето и удължаването на човешкия живот се придобиват с цената на вечността. Съвременният човек е насочил цялото си внимание към благоденствие с помощта на медицинската технология, която подобрява телесното му здраве, и е престанал

да мисли за оздравяването на душата си. При това той е забравил дори за нравствените добродетели на древните езичници.

Докъм началото на 1950-те нищо не е било така характерно за технологичния напредък в съвременната медицина, както присаждането на органи. Замяната на болни и нефункциониращи органи със здрави и продължаването живота на хиляди пациенти чрез нея е променило из корен възгледите ни за живота и смъртта. Но човешките желания не са свършили с удължаването на живота — с помощта на подобни медицински техники ние се опитваме да надхитрим смъртта. Устремени напред, махаме на смъртта с ръка. Скритият под качулката си зловещ Жетвар, от чиито ръце биват изтръгвани все повече и повече жертви, днес е избледнял в човешкото съзнание. И защо не? Колкото и шеговито да звучи това, една от последиците на технологичните достижения в медицината е, че смъртта вече не се счита за част от живота. Погребалната наука например се гордее с успехите си да маскира външния вид на смъртта. „Той не е умрял“, — утешава собственикът на погребално бюро опечаленото семейство. „Той само спи“. Днес дори войната — този най-значителен вестител на смъртта, е чиста и антисептична. Усъвършенствуваните военни системи, „умните бомби“ и далекообхватните ракети, направлявани от компютри, отдалечават човека от гледките и злосмрадието на смъртта. Приемаме тези неща, тъй като медицинската технология ни е накарала да повярваме, че смъртта всъщност не е такова голямо проклятие. Вследствие на това хората са започнали да гледат на смъртта като на „изкуствено“ и оскърбително изобретение. А това нейно възприемане не само подхранва разбирането, че смъртта може да бъде „излеку-

вана“ от технологията, но само е плод до голяма степен на тази технология.

Идеята за замяна на наранени или болни органи е напъргала въображението на медицината векове наред; но както споменахме, едва в началото на 1950-те години са извършени първите успешни присаждания на органи. Медицинската технология, която улеснила тези първоначални и последващи процедури, е довела до действителна и дълбока промяна в традиционното разбиране за това какви постижения се очакват от лекарите и от прилагането на медицинското знание — медицинската технология. Присаждането на органи довежда медицинската технология до началото на нов път, който последната едва ли някога ще напусне. Традиционната роля на лекаря като участник в лечението на болестта, предпазването от болест, опазването на здравето и облекчаването на болката може би бързо изчезват. На тяхно място се развива очакването, че лекарят е — освен казаното — дарител на живот. Православният християнин трябва да е изключително внимателен към тази нова роля на медицинската наука, появила се за пръв път с реалната възможност за присаждане на животоспасяващи органи. Желанието да се заграби от Бога животворческата сила е породило у Адам непослушание и го е отчуждило от Бога. И Адам е оплаквал загубата. Съвременният човек обаче, в надеждата си да заграби същата власт с помощта на технологията, може съвсем да престане да мисли за отчуждеността си от Бога, тъй като дълголетието и безсмъртието, а не Бог, са главните му цели. А и как да не са те, когато технологията няма нито очи, нито ум за философията?

Преди около четирийсет години в САЩ бе извършена първата успешна операция за трансплантация на орган: бе

присаден бъбрек между еднояйчни близнаци. Днес по цял свят се извършват като нещо обикновено хиляди операции по присаждане на органи. Незавършен списък на органите и тъканите, които се присаждат в човешкото тяло, включва бъбрек, сърце, черен дроб, бял дроб, панкреас, костен мозък, кръв, кожа, роговица, черва, кости, хрущял, сухожилия и кръвоносни съдове. Кръвта е най-често присажданата тъкан и при подобаващо съгласуване на кръвната група и предпазни мерки, крие минимален риск за приемника. Значително по-голям е рискът обаче при трансплантацията на жизнено необходими органи като сърцето, бъбреците, черния и белия дроб и панкреаса. Като ирония, опасностите при такива трансплантации са основно свързани с нормалното и действено функциониране на имунната система на човека — самата система, която служи за защита на човека от болестите и поддържа живота в него, е застрашена от технологичния напредък в областта на трансплантацията на органи, сякаш за да покаже, че достиженията тук довеждат до нещо различно от естествена и систематична намеса в развитието на болестта и запазването на човешкия живот.

В действителност, първоначалните неуспехи в опитите за присаждане на органи не са резултат от затруднения в сърдечносъдовата хирургия, но по-скоро от имунологичната реакция, предизвикваща отхвърлянето на внедрения в организма орган. Сложният естествен процес, който защитава човешкия организъм от инфекции, възприема присадената тъкан като чужда и работи за нейното разрушаване. Ето защо изследванията насочват усилията си към развиването на особени агенти за контрол над отхвърлянето на трансплантираните органи, без да се подлага на опасност имунната защита на пациента срещу бактериална, гъбна и вирусна

инфекция. В частност това означава отстраняването или потискането на лимфоцитите, белите кръвни телца, отговарящи за имунната реакция. Контролът на отхвърлянето е насочен към три подхода: *ирадияция* — разрушаване на лимфоцитите в кръвния поток или присадената тъкан; употребата на *биологични агенти*, т.е. антитела, извлечени от животински серуми, създадени за разрушаване на лимфоцитите и употребата на биологичните агенти заедно с *химично потискане на имунната система* и фармакотерапия с цел задържане и потискане активността на лимфоцитите. От друга страна, за успешното присаждане на органи, както казахме, учените е трябвало да се противопоставят на собствената защита на тялото срещу заболяванията — имунната система.

Първото успешно присаждане на човешко сърце — дори днес тези операции се признават за най-важното достижение на медицинската технология в тази област и затова бих желал да ги поставя в центъра на разглеждането на трансплантацията и отношението на православния християнин към нея — е извършено от д-р Кристиан Барнард в Кейптаун, Южна Африка, през декември 1967 г. След операцията пациентът живял осемнайсет дни. В началото на 1968 г. Барнард повторил операцията по присаждане и вторият пациент живял 563 дена. Навсякъде екипи по сърдечна хирургия побързали да повторят операцията. Факторът отхвърляне на органа останал главната причина за смъртта на приелите трансплантация пациенти и броят на операциите значително намалял от сто през 1968 г. до осемнайсет през 1970 г. Едва след откриването на имунопотискащия медикамент циклоспорин през 1972 г. в опитите за трансплантация настъпил обрат. Последващото развитие на операциите

с ендомиокардийна биопсия за откриването на отхвърляне на тъкани подсигурило дори по-високо равнище на успех на трансплантационните операции. Вследствие на това, присаждането на сърце сега преминало от областта на експеримента към сравнително обичайните операции на клиничната медицина.

Възможността сърдечните функции да бъдат поддържани от *изкуствени* средства ускори интензивните усилия да бъде развита технологията, нужна за създаването на механични системи за поддръжка на сърцето. Американски хирурзи и медицински инженери извоюваха значителни успехи в областта на експерименталните сърдечни апаратури. Допълнителна сърдечна помпа по проект на д-р Майкъл Дебейки с цел подпомагане на сърдечната дейност, бе имплантирана на пациент през 1966 г. Целта на това е била временна и тя е можело да бъде отстранена след като сърцето бъде в състояние да функционира самостоятелно, при все че най-малкото у един пациент тя останала в него години наред. През 1969 г. д-р Дентън Куули имплантира в човек изцяло изкуствено сърце, отново за временно ползване, докато се намери подходящ донор за трансплантация. Сетне, през 1982 г. в Солт Лейк Сити, щата Юта, за пръв път бе извършена върху човек трансплантация на изкуствено сърце за постоянно функциониране; той живя три месеца след това. Оттогава и други смъртно болни пациенти са получавали изкуствени сърдечни апарати, макар често пъти оцелелите реципиенти да са страдали многократно от удар и свързани проблеми на здравето. Операциите по подобно присаждане на изкуствено сърце все още остават експериментални и не са били приспособени за обща медицинска употреба. Като се вземе предвид обичайно бързият отклик на медицинската

технология за произвеждането на нужните приспособления и дългото време, изтекло от тогава (вече петнадесет години [1996 г.] от първото присаждане на изкуствено сърце), как може да се обясни подобно забавяне? Отговорът е едновременно показателен и интригуващ. Той ни помага да проникнем в същината на присаждането въобще и в особената дилема, която то поражда поне по отношение на сърцето, за православния християнин.

Бих желал да приведа едно изследване от две лица, което ще ни помогне да изясним защо изследванията върху изкуственото сърце са били внезапно прекратени. Архиепископ Хризостом, тогава мирянин и преподавател в Калифорнийския университет, и негов бивш ментор и колега — д-р Николай Хохлов [1922-2007], също психолог и заслужил професор на държавния Калифорнийски университет; един ден помежду им се повел разговор за значението на сърцето в човешката психология. Преди това, докато бил в Принстънския университет Негово Високопреосвещенство се занимавал с внимателно проучване на влиянието на отделни душевни разстройства върху сърцето, физиологични проявления, които наглед нямали връзка с никакъв сърдечен недъг. Д-р Хохлов, също православен християнин, споменал, че той е започнал да наблюдава и анализира психологичното влияние на присаждането на сърце върху реципиентите на органи. Първоначалните проблеми у пациентите в следоперационния период, установил Хохлов, са физически и включват фактора неприемане на органа, което е напълно предвидимо. По-късно обаче той забелязал също, че неизменно се развивали и психологични проблеми от психосоматично естество. В частност, макар тялото на реципиента да може да приеме част от функциите на сърцето, тоест чис-

то механичната дейност на помпането на кръвта, неговото умствено равновесие често пъти се променя радикално. Наблюдава се явно подчертана неспособност за адекватно възприемане на света, както при състояние на депресия на границата на остро патологично увреждане. Често пъти се наблюдава нещо като нарушаване на умствените и душевните процеси на личността — заключил Хохлов, — и това се случва с всеки пациент, буквално без изключение.

Вследствие на това професор Хохлов стига до убеждението, че замяната на едно сърце с друго предизвиква нарушение на деликатното равновесие между умствената, психологическата, физиологическата и духовната идентичност на човешкото същество. Сърцето не е просто помпа, предполага той, „но също така и орган, способстващ при общуването, връзка между материалното и нематериалното или духовното ни настроение“. Освен това той счита, че сърцето е неизменно вградено в емоционалното състояние на личността и реагира по начин, който може да се установи научно, на страх, радост, гняв, тъга и други човешки емоции. Обратното, умственото, психологическото и емоционалното състояние се влияе от нездравото сърце. В случая с реципиентите на изкуствено сърце още повече „механичният орган не притежава изключителните свойства на едно човешко сърце,“ и следователно разкъсването в личността е още по-явно и, по думите на д-р Хохлов е дори „разрушително“. По негово мнение практическото прекратяване на присаждането на изкуствени сърца се обуславя не от технически проблеми, но от съзнанието на хирурзите кардиолози, че експериментите са били, по израза на д-р Хохлов, „разрушителни за душата на индивида.“ Той заключава: „Волята за живот се стапя и изчезва у приемниците на изкуствено сърце.“ Моля

да запомните проницателните наблюдения на тези уважавани учени, тъй като навлизаме по-надълбоко в изследването на неповторимите качества на човешкото сърце.

Преди няколко години, след като архиепископ Хризостом бе приел монашество и се бе оттеглил от академичния си път и след като д-р Хохлов бе събрал данните, които споменах преди малко, двамата отново се срещат и предприемат по-задълбочен разговор върху темите, които са обсъждали преди години като учени, относно интересната връзка между сърцето и човешката психология. Заедно те стигат до заключението, че древните люде, които притежавали достатъчно точен и широко осведомен поглед към медицината, както споменах, също гледали на сърцето като на нещо повече от помпа, управляваща кръвообращението. Макар древните гърци да познавали първостепенното му значение от гледище на физиологичните му функции и да го поставяли в центъра на физическия живот, стоическата философия още гледала на сърцето като на седалище на интелектуалния, емоционалния, разсъдъчния и нравствения живот на човека. Дори преди стоиците Платон приписвал на сърцето функциите на душата, подготвяйки езическия ум за възприемане на християнското схващане за сърцето като вместилище на духовния опит и „на Светия Дух“, по думите на светител Григорий Палама.

Те също достигат заключението, че Старият и Новият Завет, с повече от осемстотин споменавания за особеното място, което сърцето заема като основен орган на духовния и душевния живот, средище и източник на всички сили на душата, отразяват немалко от това, което те са наблюдавали във връзка с мъдростта на древните мислители. Християнското Писание фактически гледа на сърцето като на място на

мисълта и разбирането, съкровищница на вярата, седалище на волята, чувствата и емоциите, а също и вертеп на злите намерения и пожелания. Сърцето е едновременно и източник на връзката на човека с Бога и мястото у всекиго, където се взема решението да приеме ли или да отхвърли Бога. Думата „религия“, изразяваща вярата в Божеството, произлиза от латинската дума „religare“ — „съединявам в едно“, понеже именно в сърцето става срещата на човека с Бога и тъкмо там, ако човек поиска това, той се *съединява* с Бога. Убеждението на д-р Хохлов, че сърцето е *свръзка* между материалния и нематериалния свят и откритието на архиепископ Хризостом за взаимосвързаност между сърцето и отделни прояви на анормално поведение довеждат и двамата до разбирането на сърцето по съвсем същия начин, както го разбират и отците на Църквата. Чрез това те ни дават ясна представа защо ние, като православни християни, трябва да гледаме на идеята за присаждане на сърце най-малкото с дух на благоразумие и предпазливост.

Нека обърнем внимание тук, че в православното християнство единението между Бога и човека се осъществява дотолкова, доколкото човешкото сърце е подготвено за срещата си с Бога и това се случва, когато сърцето се избави и очисти от оскверняващите го мисли и действия, отделящи човека от Бога. Че именно сърцето, а не мозъкът е същинският извор на греха, е ясно от евангелските думи на Спасителя: „Защото отвътре, от сърцето човешко, излизат зли помисли, прелюбодеяния, блудства, убийства, кражби, користолюбие (обиди), лукавства, коварство, разпътство, лукаво око, богохулство, гордост, безумство. Всичко това зло от-

вътре излиза и осквернява човека.⁵ Фактически единственото място в Свещеното Писание, където на главата се сочи като на източник на мисълта е книгата на свети пророк Даниил. Пророкът пише за себе си: „Даниил видя сън и пророчески видения в главата си“⁶ Несъмнено, свързването на сънищата и виденията със зрението и неговото типично място — главата, — подсказало това описание. То не отменя преобладаващото в Свещеното Писание наблягане върху сърцето като място, където се зараждат греховните намерения и където се извършва очищението. По-скоро то представлява просто метафорично упоменаване на източника на видението — зрителната способност, очите, които се намират в главата. Значително е и това, че тук се споменава не мозъкът, а именно главата. Достатъчно е да се каже, че едното желание за чистота на сърцето вдъхновило цар пророк Давид да принесе такова покаяние, че неговият вопъл „сърце чисто създай в мене, Боже, и дух прав обнови вътре в мен“⁷ се повтаря всекидневно в личните и общоцърковните молитвени богослужения на Православната Църква. Чистотата на сърцето е от такова огромно значение, че целият напредък в духовния живот зависи от нейното придобиване. В това отношение свети Йоан Касиан, преподобен отец от пети век, пише:

„Всичко, което правим, всяко наше начинание трябва да се предприема с крайна цел — очистването на сърцето. Ето защо ние се отдаваме на усамотение, на пост, на бдения, на труд, на нищета. С тази цел ние трябва да четем Писанието, ведно с всички останали добродетелни постъпки, и това ние

⁵ Марк. 7:21-23.

⁶ Дан. 7:1-2.

⁷ Пс. 50:10.

правим, за да въздържаме и пазим сърцата си недосегаеми от вредата на всяка опасна страст и за да се издигаме, стъпка по стъпка, към висотата на любовта...⁸

Можем още повече да подчертаем важността на сърцето като орган на духовното възприятие и чрез бързо изследване на светския език. Човешките емоции се отъждествяват непосредствено със сърцето и тази тясна близост е очевидна, когато разгледаме изразите, използвани при разговор от нас. Единствено на сърцето от всички човешки органи се приписва особено качество, което прави от него източник на литературни образи за човешките емоционални реакции. Това не означава, че липсва описателно позоваване на други органи у човека, но то е в повечето случаи с отрицателен смисъл (например: „с мозък като грахово зърно“, малодушен [*lily-livered*, букв. с черен дроб като лилия – б. пр.], страхопъзльо [*lacking stomach, having no guts*, букв. без стомах]) и не могат да се сравнят със сърцето по широта на спектъра от изразявани човешки чувства. Следващите изрази са само малка част от използваните от нас, но те достатъчно добре представят голямата степен, в която ние съзнателно или несъзнателно се облягаме на сърцето като на хранилище на чувствата. Разгледайте качествата: *смелост* („с лъвско сърце“, „сърцат“), *състрадание* („промяна на сърцето“, „имам сърце“), *любов* („с нежно сърце“, „отдавам сърцето си някому“, „късам сърцето си по някого“, „тегли ме сърцето“), *слабост* („със свито сърце“, „губя сърце“), *злост* („с черно сърце“), *упорство* („вкоравено сърце“), *решимост* („събирам сърце“) и *всеотдайност* („с цялото си сърце“). Без съмнение

⁸ St. John Cassian, *Conferences*, 1.7.

сърцето, а не мозъкът, е универсален символ на човешките чувства и човешкото мислене.

Представеният въпрос, разбира се, не се състои в определяне на уникалното място на сърцето в човешкия живот. Доказателство за мястото му в центъра на телесното, душевното и духовното битие на човека е неоспоримо. Това, което разглеждаме в един по-разширен план, е доколко е благоразумно да се правят дръзки експерименти с нещо тъй жизненоважно в същностното битие на човека. В отговор на нашите възражения радетелите на технологията и медицинските експерименти несъмнено биха вдигнали рамене и казали: „Медицинският успех в присаждането на сърце се състои в това да се даде на смъртно болния още една възможност да живее. Той се състои в превъзможването на генетични и отнасящи се до заобикалящата среда болестни фактори и в подобряване качеството на живота. Той се състои в осигуряването на по-дълъг живот. Кой може да възрази срещу това?“ За да се даде православен отговор на такъв довод и начин на мислене се изискват вяра и познание, произтичащо от вярата — неща, които технологията и нейната идеология „без ценности“ не могат да преценяват. Именно нашата грижа за живота е причина за възражението ни срещу присаждането на сърце. Човешката личност, съвкупността от нашия физически и духовен опит, а не просто биологичният ни живот, са насадени в сърцето. И ако присаждането на сърце от друг човек крие заплаха за целостта на човешката личност, колко повече едно устройство, изработено по изкуствен път или — пази, Боже! — едно животинско сърце. Обещанието за продължаване на живота не може да се дава за сметка на поставянето на душата в опасност. Ала съвременният човек и медицинската технология са ста-

нали толкова заети със запазване на биологичното съществуване, толкова обладани от технологията без наука, че те са пренебрегнали неизбежните реалности на човешкото съществуване, смъртта и вечността.

Как е могло да стане това? Преди близо тридесет години в една статия, отличаваща се със своята духовна дълбочина и проникновение, както и със самотния си протест срещу експериментите по присаждане на човешко сърце, покойният блажен митрополит Филарет († 1985), първорарх на Руската Православна Задгранична Църква, задава подобен въпрос. Кое може да обясни, по думите му, „тези чудовищни и богохулни експерименти върху човешката личност и живот?“ В заключение той пише, че отговорът се намира лесно:

„Загубата на надежда у човека, същностното неверие в бъдещия живот, неспособността да разбира Евангелието и неверието в него, в неговата божествена истинност... Християнският поглед върху живота и смъртта, християнското разбиране и възприемане на земния живот като време, дадено ни от Бога за подготовка за вечността — всичко това е напълно изгубено. Последниците от тази загуба са: ужас пред лицето на смъртта, разглеждана като окончателна загуба на живота и унищожение на личността; и прилепването към земния живот — живеи, живеи, живеи без оглед на цената или средствата, удължавай земния живот, след който идва нищото!“⁹

Нека разгледаме вдъхващите ужас преценки на митрополита върху последниците от присаждането на човешко

⁹ Metropolitan Philaret, "Heart Transplantation," *The Orthodox Word*, Vol. 4, No. 21 (1968), p. 134.

сърце в светлината на най-нови свидетелства (извлечени от все по-нарастващ брой подобни откъслечни и клинични данни), които видимо потвърждават както казаното от *него*, така и подозренията, изказани от д-р Хохлов и архиепископ Хризостом в размислите им върху проблема. Преди три години губернаторът на щата Пенсилвания Робърт П. Кейси бил подложен на тринадесет часова операция по присаждане на сърце и черен дроб, седмата поред операция в САЩ с цел поправка на неизлечимо заболяване. Губернаторът Кейси страдал от генетично увреждане в черния дроб, което предизвикало ненормално произвеждане на протеин, увреждащ тъканите на някои основни органи, включително сърцето. Единствената му възможност да оцелее била трансплантацията на сърце и черен дроб. Кейси преживял операцията. Въпреки сериозните инфекции, които лекарите му очаквали и успешно лекували, той успял да се върне към задълженията си шест месеца след тази операция. Донор на органите бил тридесет и четири годишен мъж, починал от рани в главата, получени при побой. Независимо от строгия регламент, охраняващ анонимността, новинарски медии успели да сравнят отделни данни и разкрили неговата идентичност.

Следващите мисли са от съдбовно значение. Бих ви помолил да запомните всичко казано относно духовните, емоционалните и интелектуалните свойства на сърцето, незаличимите свойства на личността, отпечатани в неговите тайници, особеното място, което то заема в телесния и душевния живот на отделния човек и уникалните му свойства да свързва материалния с нематериалния свят. Мислете за живота, смъртта и вечността, както и за трудно уловимата природа на духовния живот. Знайте, че в духовната област

съществуват тайни, които човек може никога да не разбере. И след като размислите над тези неща, обърнете внимание върху някои изказвания на губернатор Кейси засягащи опита му след присаждането на органи. От светско гледище, те са несъмнено истинни изрази на благодарност от страна на човек, получил втори живот. Повечето хора обаче не са в състояние да осъзнаят по-дълбокото послание, съдържащо се в тези искрени чувства на губернатора. Ала от православна гледна точка, като имаме предвид онова, което знаем за връзката между тялото и духа — душата и сърцето — изказванията на губернатора съдържат дълбок духовен смисъл. И ако и ние пропуснем да забележим особения смисъл на думите му, ще изгубим възможността да получим урок относно технологията и нейните непредречими последици, който не само потвърждава повечето от светогледните основания, заложи от мен в началото на беседата, но и дава практически доказателства за верността на тези основания.

След операцията си, в статия на едно национално издание губернатор Кейси заявява, че той мисли често за младия човек, чиито органи сега притежава. Той се чувствава „обвързан... свързан по твърде особен начин.“ Според думите му това е „чувство, което не подлежи на умствено разбиране или описание.“ И най-накрая Кейси, един популярен и уважаван политик и дълбоко вярващ римокатолик, прави следното изказване в реч, където той споменава за майката на своя донор: „Едно от най-щедрите неща, които съм чувал, бе... че нейният син *продължава да живее чрез онова, което аз правя. Над това мисля всеки ден. За Майкъл Лукас мисля всеки ден. Той е част от тъканта на моя живот.*“¹⁰

¹⁰ "Last Chance to Live," *Reader's Digest*, October 1995, pp. 349-350.

Органите за присаждане са плод на медицинската технология. Те са явление на последните няколко десетилетия на човешката история и появата им е оправдана не по силата на стародавните принципи на целебното изкуство, но според нашето съвременно разбиране, че животът трябва да се продължи на всяка цена. Те са плод на едно мислене, според което лекарят, наместо да встъпва във взаимодействие с Бога при облекчаване на болката и изливане на състрадание над страдащото човечество, се поставя в положение на „господар“ над живота и смъртта — нещо като технологичен пазител на човешкия род. Докато в миналото повечето лекари са били верни на призванието си и са се примирявали пред факта, че не могат да изменят падналата природа на вселената, опетнена от неизбежността на болестта, упадъка и смъртта, днешната медицинска технология, както се вижда от областта на присаждането на органи, се надява да направи човека безсмъртен. И макар тази фантазия да изглежда неосъществима докрай в настоящето, обаче днес са развити методи за запазване на човешкото тяло чрез замразяване с надеждата, че технологическият напредък в бъдещето е възможно да достигне осъществяването на нови и свършени животоспасяващи техники и присаждания. В съгласие с време, което е съсредоточено единствено върху настоящия живот, време на необуздан хедонизъм и пристрастеност към тукашния свят, които се надсмиват и презират разбирането, че този живот е подготовка за следващия, присаждането на органи е станало първа стъпка в опита да се достигне безсмъртие, сътворено и управлявано от човека.

Естествено, погрешно би било да се отрича всецяло явлението на присаждане на органи и да се твърди еднозначно, че то е безнравствено и че един православен християнин не

следва да се ползва от възможните лечебни последствия, които то предлага. Като православни християни ние не отричаме кръвопреливането; от друга страна благоразумието, което препоръчвам, също не произтича от някакво догматично решение на Православната Църква относно присаждането на органи. По същия начин и онова, което сме наблюдавали в частност по отношение на сърцето, се отнася със същата сила за всички телесни органи. Но моите мисли би трябвало да ни кажат нещо за това, което става, когато ние православните християни пропуснем да изследваме с огромна грижа антихристиянските представи, които често лежат в основата на медицинската технология. Опитвах се да очертая опасностите, които стоят пред нас, когато твърде прибързано приемаме диктатите на модерната технология. Би трябвало да разглеждаме всичко през призмата на светото отеческото свидетелство и на духовния опит на Църквата, дори включително нашите съвременни разбирания за анатомичната физиология, както това стана ясно при разглеждане мястото на сърцето в човешката природа според светите отци. Само тогава се придържаме към една здрава наука и с внимание трупаме богати и убедителни сведения и познания, които са в разрез с разбиранията на технологията и, вследствие на това, се пренебрегват от нейните привърженици. Само тогава възстановяваме онова съответствие между естественото и духовното познание, което технологията е склонна било да отрича, било да нарушава. С медицинската технология както специално в областта на удължаването на живота чрез присаждане на органи, така и в частност в областта на присаждането на сърце, ние трябва да възстановим онези философски измерения, които ни позволяват да живеем според вярата си и да се ползваме от

истинските научни достижения по един хармоничен начин. Трябва да мислим върху това какво означава подобряването на човешките условия в контекста на знанието, че болестта и смъртта са неизбежна част от нашето пътешествие към вечността и да знаем, че в това технологията не следва да ни води към очакването за безсмъртие и съвършенство тук на земята, но единствено в духовно отношение и в следващия свят.

Благодаря Ви за търпението, с което изслушахте моето изложение, което — ако мога да повтора с наблягане — няма за цел да бъде определящо или всеобхватно, но просто да ви наведе на размисъл.